

İlhamə Həsənova

*Vəkillər Kollegiyasının üzvü
Vəkillərin İntizam Komissiyasının sədr müavini*

**MÜDAFİƏÇİ-VƏKİL CİNAYƏT-PROSESSUAL
SÜBUTETMƏNİN SUBYEKTİ KİMİ**

Məhkəmə hüquq islahatları dövründə cinayət-prosessual qanunvericiliyin inkişafı müdafiəçi-vəkilin statusunda əhəmiyyətli dəyişikliyə səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər müdafiəçi-vəkilə prosesin ilkin mərhələlərinə buraxılmaq imkanının verilməsində, çəkişmə prosesinin tərəfi kimi sübutetmədə iştirak imkanlarının artırılmasında özünü büruzə verir.

Açar sözlər: vəkil, müdafiəçi, məhkəmə sistemi, sübut, müdafiə hüququ, ixtisaslı hüquqi yardım, cinayət-prosessual normalar, insan hüquqlarının müdafiəsi

Müdafiəçi-cinayət mühakimə icraatının vacib fiqurlarından biridir. Məhz bu subyektin cinayət-prosessual münasibətlər sferasındakı fəaliyyəti ilə şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının və qanuni maraqlarının qorunması həyata keçirilir. Qanuni maraqlar deyəndə şəxsiyyətin cəmiyyətdə və yaxud konkret ictimai münasibətlərdə özünü təsdiqə yönələn, onun sonrakı həyat fəaliyyətinin inkişafına təsir edən vəziyyəti ilə şərtləndirilən sosial tələbatı başa düşülməlidir. Cinayət-prosessual münasibətlərdə bu mənada şəxsiyyət kimi-təqsirləndirilən, təqsirləndirilənin vəziyyəti kimi-onun barəsində həyata keçirilən cinayət təqibi başa düşülür. Təqsirləndirilən şəxsin bu mənada tələbatına gəldikdə isə-bu cinayətin törədilməsində təqsiri olmadığı halda cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaması və mühakimə olunmaması, qanunla törətdiyi cinayətdən daha ağır olan cinayətə görə məsuliyyətə cəlb olunmasına yol verilməməsi, barəsində törətdiyi cinayətin ağırlıq dərəcəsinə və şəxsiyyətinin ictimai təhlükəliliyinə uyğun gəlməyən ədalətsiz cəza təyin olunmaması, müdafiə hüquqlarının məhdudlaşdırılmaması və bu hüquqlardan məhrum edilməməsidir. Bu tələbatların ödənilməsi üçün təqsirləndirilən şəxs iş üzrə müəyyən mövqe ifadə edir, bu mövqe baş vermiş cinayət hadisəsi üzrə obyektiv həqiqətə nail olunması üçün aparılan istintaq araşdırmasında arqumentləşdirilir. Təqsirləndirilən şəxs cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulan və bu qanunvericiliklə qadağan edilməyən bütün hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə edir.

Yuxarıda göstəriləni kimi müdafiəçi də hüquq mühakimə fəaliyyətinin subyektidir, belə ki o, cinayət işinin icraatı prosesində təqsirləndirilənin hüquq və maraqlarının müdafiəsi üzrə qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirmək üçün bir sıra hüquqi alət və vasitələrdən istifadə edir. Müdafiəçi təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının müdafiəsini həyata keçirmək üçün istintaq hərəkətlərində iştirak edir, istintaq hərəkətlərinin prosesual sənədləşməsi ilə tanış olur, istintaq hərəkəti protokollarına qeydlər verir, müdafiə taktikasını qurur və təqsirləndirilən şəxslə görüşlərində müzakirə edir, sübutları yığır və təqdim edir, təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə müəyyən istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinə dair vəsatətlər verir və sairə. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 92-ci maddəsi ilə müdafiəçiyə verilən hüquqlarını reallaşdıraraq yazılı vəsatətlər verərkən və ya məsələn, müstəntiqin qanunsuz qərarlarından şikayət verərkən müdafiəçi qanunu tətbiq edir. Müdafiəçi cinayət prosesinin o iştirakçısıdır ki, o, cinayət məhkəmə icraatında

ədalət mühakiməsinin, yaxud şəxsi maraqlarını yox, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin maraqlarını təmsil edir.

Beləliklə də cinayət-prosessual qanunvericiliyə əsasən müdafiəçi şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının müdafiəsini həyata keçirən və cinayət işi üzrə icraatda onlara hüquqi yardım göstərən şəxsdir. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 92.1-ci maddəsinə əsasən cinayət prosesində müdafiəçi qismində yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olan vəkil iştirak edə bilər. Qanunun bu təminatı cinayət prosesində təqsirləndirilən şəxsin ixtisaslı hüquqi yardım almaq hüququ kimi vacib konstitusiya prinsipinin (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsi) inkişafıdır. Şübhəsiz ki, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq barədə konstitutsiya hüququnun təminatı vəkillik institudur.

"Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən vəkilliyin əsas ictimai-hüquqi vəzifələri fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının, azadlıqlarının və qanunla qorunan mənafelərinin müdafiə edilməsindən və onlara yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım göstərilməsindən ibarətdir. Bu isə vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının reallaşmasının vacib şərtidir. E.V.Vaskovskiy qeyd edir ki, "vəkillik ictimai maraqlar naminə vətəndaşların fərdi hüquqlarının müdafiəçisidir və ədalət mühakiməsinin məhkəmə və prokuror nəzarəti kimi faktorlarından biridir" (*Васковский Е.В. Основные вопросы адвокатской этики // Традиции адвокатской этики: Избр. тр. Российских и французских адвокатов (XIX-начало XX в.). СПб., 2004, С. 287.*) Hüquq-mühafizə sisteminin əsas tərkib hissəsi olan vəkillik sosial planda ikili ictimai rolunu həyata keçirir. Bir tərəfdən vəkillik spesifik hüquq-mühafizə orqanıdır ki, bu da onun hüquq-mühafizə rolunu müəyyən edir. Digər tərəfdən vəkillik məhkəmə icraatının müxtəlif növləri və ədalət mühakiməsi sferasında, daha dəqiq desək 3-cü hakimiyyətin, onun institut və orqanlarının funksiyalaşması sferasında sosial nəzarəti həyata keçirir. Sosial nəzarət vəkilliyə imkan verir ki, iş bacarığı ilə peşəkarcasına ədalət mühakiməsi, prokurorluq, təhqiqat və istintaq orqanlarının fəaliyyətinə nüfuz etsin, qanunçuluq, humanizm, ədalətlik prinsipləri nöqtəyi nəzərdən bu fəaliyyəti qiymətləndirsin, hüquq tətbiqi təcrübəsinin müsbət və mənfi əhəmətlərini izləsin və onlara qanunda nəzərdə tutulmuş vasitələrlə və qaydada reaksiya versin, məhkəmə, prokuror və istintaq səhflərinin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, pozulmuş vətəndaş və insan hüquqlarının bərpası üçün lazımi tədbirləri görsün. "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında vəkillik hüquq müdafiə fəaliyyətini peşəkarcasına həyata keçirməli olan müstəqil hüquqi təsisatdır. Yəni vəkil hüquqi məsələlər üzrə müstəqil peşəkar məsləhətçidir. O, cinayət işlərinin məhkəməyəqədərki istintaqı və məhkəmə baxışında şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin məsləhətçisidir. Bu müddəə baxımından qeyd etmək zəruridir ki, müdafiəçi-vəkil cinayət prosesinin bütün mərhələlərində geniş səlahiyyətlərə malikdir. Təqsirləndirilənin adından və onun marağından çıxış edən müdafiəçi-vəkil həm də öz müvəkkilinin Cinayət-Prosessual Məcəllədə nəzərdə tutulmuş (AR CPM-in 90, 91-ci maddələri) hüquqlarını reallaşdırır.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 92-ci maddəsi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsi, "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən müdafiəçi-vəkil hüquqlarını müdafiə etdiyi şəxsin hüquqlarının və mənafeyinin qorunmasının təminatıdır.

İxtisaslı hüquqi yardım almaqla bağlı Konstitusiya hüququnun mahiyyəti təkcə bu yardımı göstərmək vəzifəsinin vəkilin üzərinə qoyulmasından ibarət deyil, həm də vəkilə bu yardımı reallaşdırmaq üçün maksimum imkan yaradılmasından ibarətdir.

Həmçinin müstəqil olaraq müdafiəçi seçmək hüququ şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin istədiyi şəxsi müdafiəçi kimi seçə bilməsini nəzərdə tutmur. Yuxarıda göstəriləni kimi, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın təmin edilməsi üçün, müdafiəçi peşəkarlığı və bacarığı ilə bu cür yardımı göstərə biləcək şəxs vəkil olmalıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinin 3-cü bəndində hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin

köməyindən istifadə etmək hüququ nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət hər bir şəxsin yüksək keyfiyyətli, ixtisaslı hüquqi yardım almaq hüququna təminat verərkən qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda bu hüquqi yardımın dövlət hesabına, ödənişsiz göstərilməsi imkanını da vətəndaşlara verir. Hüquq ədəbiyyatında hüquqi yardımın ixtisaslılığının təbiəti ilə bağlı müxtəlif fikirlər səsləndirilmişdir. Bəzi müəlliflər hüquqi yardımın ixtisaslılığı ilə bağlı kriteriyalar müəyyənləşdirirlər (E.S.Lyubovenko, A.S.Pleten, O.N.Bondar və sairələri). Hüquq ədəbiyyatında hüquqi yardımın ixtisaslılığı ilə bağlı aşağıdakı kriteriyalar müəyyənləşdirilmişdir: hüquqi yardımın xüsusi tələblərə, məsələn; imtahan vermək, hüquq ixtisası üzrə müəyyən iş stajına malik olmaq, hüquq təhsilinə malik olmaq və s. tələblərə cavab verən xüsusi subyektlər tərəfindən həyata keçirilməsi; xidmət göstərilməsi sferasında dövlət tələblərinə uyğun ictimai-hüquqi xarakter (dövlət nəzarət mexanizmi vasitələri ilə təmin olunma, məhdudlaşmanın yolverilməzliyi). Bu tələblər kifayət qədər dəqiq və aydın xarakter daşıyır, lakin ixtisaslaşmış hüquqi yardımın təminatı kimi çıxış edə bilmir. Hüquqi yardım göstərən şəxsin hüquq təhsilinə malik olması vacib şərt olsa da, ixtisaslaşmış hüquqi yardımın göstərilməsi üçün kifayət deyil. Bu cür yardım göstərən şəxslərin ixtisaslaşması vahid tələblərin mövcud olmaması, hüquqi yardım göstərilməsi prosesinin dövlət tərəfindən yoxlanılmaması ilə nəticələnir. Ona görə də hüquqi yardımın keyfiyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinə dair tələblər ixtisaslaşmış hüquqi yardım göstərən subyektlərə də aid edilməlidir. Bu mənada Q.M.Reznikin mövqeyi daha zəngindir: "dünya təcrübəsinə əsasən hüquq təhsilinə malik, peşə nəzarəti altında peşəkar standartlara və etika normalarına riayət edən hüquq mütəxəssisləri tərəfindən göstərilən hüquqi yardım ixtisaslaşmış hesab oluna bilər. Bu standartlardan və normalardan kənar ixtisaslaşmış hüquqi yardım mümkün deyil". O həm də qeyd edir ki, ixtisaslaşmış hüquqi yardım ictimai funksiyadır və bu yardım hüquq - konstitusiya hüququdur, bu yardım yalnız peşəkar birliklərdə birləşən müstəqil peşə sahibləri, daha dəqiq, vəkillər tərəfindən göstərilə bilər. Cinayət-prosessual hüquq münasibətləri iştirakçılarından şübhəli, təqsirləndirilən şəxsin bu cür yardıma daha çox ehtiyacı var, belə ki, cinayət məhkəmə icraatının xarakteri vətəndaşların şəxsi həyatına müdaxilə ilə şərtləndirilir, yəni istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zəruriliyi bir çox hallarda konstitusiya hüquqlarının (telefon danışmalarının dinlənməsi, şəxsi yazışmaların götürülməsi, axtarış), həmçinin təbii hüquqların məhdudlaşması ilə müşayiət olunur.

Müdafiəçi-vəkil funksiyalarının və fəaliyyətinin ictimailiyini ehtiva edən statusu, müstəqilliyi, immuniteti (cinayət işləri üzrə icraatda vəkilin mühafizəsi və toxunulmazlığının təmin olunması), peşəkar vəkil birliyinin nəzarəti sayəsində nəinki cinayət işi üzrə hüquqi yardım göstərməyə səlahiyyətli, həm də bu yardımı effektiv şəkildə göstərməyə qadirdir.

Müdafiə hüququ demokratik cəmiyyətdə ədalətli məhkəmə baxışının ayrılmaz tərkib hissəsidir. "İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsə müdafiəsi üçün üç üsuldən istifadə etməyə imkan verir: özünü şəxsən müdafiə etmək; özünün seçdiyi müdafiəçiyə malik olmaq; müəyyən hallarda pulsuz təyin olunmuş müdafiəçidən istifadə etmək. Zəruri hallarda hüquqi yardım göstərilməsi dövlət hesabına təmin olunmalıdır.

Hüququn aliliyi və insan hüquqlarına hörmət Avropa Şurasının Nizamnaməsinin 3-cü maddəsində nəzərdə tutulan əsas dəyərlərdəndir. "İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi ilə təminat verilən ədalətli məhkəmə baxışı prinsipi hüququn aliliyinə və insan hüquqlarına hörmətin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Əks maraqların toqquşduğu məhkəmə prosesində tərəflərin prosesdə bərabərliyinin təmin edilməsi məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməlidir. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 142-ci, Mülki Prosesual Məcəllənin 82-ci maddələrində nəzərdə tutulan preudisiya halları istisna olmaqla, məhkəmələr üçün heç bir sübutun qabaqcadan müəyyən edilmiş qüvvəsi yoxdur və onlar işin faktiki hallarını məhz məhkəmə baxışı zamanı araşdırdığı sübutlar əsasında müəyyən etməli, qərarlarının qanuniliyi və əsaslılığını təmin etməlidirlər. Təqdim edilmiş sübutlar işin düzgün həll edilməsi, işin nəticələri üçün əhəmiyyətlidirsə, məhkəmə onlarla bağlı mövqeyini qərarında əks etdirməlidir. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa

Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli qərarında məhkəmələrə izah edilmişdir ki, hər bir insan təqsirliliyi barədə məhkəmə tərəfindən qəti qərar qəbul edilənə kimi təqsirsiz hesab edilir. Təqsirsizlik prezumpsiyası cinayətkarlara verilən güzəşt kimi başa düşülməməlidir. Təqsirliliyin sübut edilməsinə aid tələb təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyinə inam olmadığı hallarda məhkəmənin bəraət hökmü çıxarmasını nəzərdə tutur. Cinayət prosesinin çəkişmə prinsipi cinayət prosesində ittiham və müdafiə tərəflərinin bərabərliyinin təmin olunmasını nəzərdə tutur. Cinayət prosesinin çəkişmə prinsipinə əsasən həm ittiham, həm də müdafiə tərəfinin digər tərəfin təqdim etdiyi sübutlarla tanış olmaq imkanı olmalıdır. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələb etdiyi ədalətli araşdırmanın məcburi tələbləri arasında cinayət təqibini həyata keçirən hakimiyyət orqanının bütün sübutlar barədə müdafiə tərəfinə məlumat vermək vəzifəsi mühüm yer tutur. Sübutetmə - cinayət-prosessual fəaliyyətin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Vətəndaşların hüquq və mənafelərinin müdafiəsi və cinayətkarlıqla uğurlu mübarizənin həyata keçirilməsi üçün hər bir cinayət işi üzrə işin həqiqi hallarının müəyyən olunması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Yalnız bu şərt daxilində cinayət mühakimə icraatının gedişində baş vermiş hadisədə cinayət tərkibinin olub-olmaması, cinayətin törədilməsində konkret şəxsin təqsirli olub-olmaması kimi məsələlər müəyyən oluna və təqsirləndirilənə ədalətli cəza təyin oluna bilər.

Sübutetmə prosesinin məqsədi Cinayət-Prosessual Məcəllənin 139-cu maddəsində göstərilən sübut edilməli halların - cinayət hadisəsinin baş vermə faktı və hallarının, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət hadisəsi ilə əlaqəsinin, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməldə cinayətin əlamətlərinin, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsində şəxsin təqsirliliyinin, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halların, cinayət prosesi iştirakçısının və ya cinayət prosesində iştirak edən digər şəxsin öz tələbini əsaslandığı halların müəyyən edilməsindən ibarətdir. Sübutetmə mahiyyətə idrak prosesidir. Prosesual sübutetmə xarakterinə görə cinayət işi üzrə əvvəllər məlum olmayan halların bu halların izləri üzrə aşkarlanması ilə şərtlənir. Cinayət-prosessual sübutetmə çərçivəsində hər bir subyektin - bizim halda müdafiəçi-vəkilin cəhdləri sübutetmənin predmetini təşkil edən halların müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə xüsusi idrak fəaliyyətinin reallaşmasına yönəlir. Müdafiəçinin sübutetmədə iştirakı cinayət-prosessual qanunvericiliklə təqsirləndirilən şəxsin vəziyyətini yüngülləşdirən və bəraətverici halların müəyyən olunması məqsədilə sübut xarakterli məlumatların əldə edilməsi və təqdim edilməsindən ötrü müdafiəçiyə səlahiyyət növündə verilən vasitələrin məcmusu ilə xarakterizə olunur.

Cinayət-prosessual qanunvericilik "Sübutetmənin subyektləri" anlayışını nəzərdə tutmur, Cinayət-Prosessual Məcəllənin "Məhkəmə və cinayət prosesində iştirak edən şəxslər" adlı 2-ci bölməsində bu şəxslərin siyahısı nəzərdə tutulur. Şübhəsiz ki, sübutetmənin subyektı anlayışı onun prosesual vəziyyəti və həyata keçirdiyi səlahiyyətləri ilə bağlıdır. Bununla yanaşı, bu məsələnin aydınlaşdırılması həm nəzəri, həm də təcrübi baxımdan vacibdir, belə ki, qanunda sübutetmənin subyektlərinin, onların funksiya və səlahiyyətlərinin dəqiq müəyyən edilməsi müdafiəçi-vəkilin sübutetmənin subyektı hesab edilməsinə dair diskussiyalara son qoyar.

Müdafiəçinin cinayət mühakimə icraatında iştirakının hüquqi əsaslarını beynəlxalq hüquq normaları, hər bir vətəndaşın ixtisaslı hüquqi yardım almaq hüququnun Konstitusiyaya təminatı, cinayət-prosessual qanunvericilik, "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, "Vəkillərin Davranış Qaydaları haqqında" Əsasnamə təşkil edir.

Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 92-ci maddəsinin məzmununa əsasən müdafiəçi dedikdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquq və ya qanuni mənafelərini cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müdafiə edən və cinayət təqibi ilə bağlı icraatda onlara hərtərəfli yardım göstərən şəxs başa düşülür. Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 92.9.5 maddəsi müdafiəçiyə məhkəməyədək və məhkəmə icraatı zamanı cinayət işinə əlavə edilməsi və məhkəmə iclasında tədqiq edilməsi üçün, sübutlar, habelə digər materiallar toplamaq və cinayət prosesini

həyata keçirən orqana təqdim etmək səlahiyyəti verir. Məhz bu norma vəkil tərəfindən əldə edilən məlumatların sübut kimi tanınib-tanınmamasına dair diskussiyalara səbəb olmuşdur. Hüquq ədəbiyyatında bu məsələyə mövcud baxışların təhlili göstərir ki, bu məsələ barədə həm təcrübi, həm də nəzəri fikirlər müxtəlifdir.

Belə bir baxış mövcuddur ki, vəkil tərəfindən əldə edilən məlumatlar sübutlara aid tələblərə cavab verir və sübut hesab olunmalıdır. Bu məsələyə digər baxış isə ondan ibarətdir ki, müdafiəçi-vəkil tərəfindən əldə edilən məlumatlar mümkünlük tələblərinə cavab vermədiyi üçün sübut hesab olunmamalıdır.

Bəzi hüquq alimləri ümumiyyətlə bu fikirdədirlər ki, yeni cinayət-prosessual qanunvericilikdə müdafiəçinin sübut əldə etmək və təqdim etmək hüququnun bəyan edilməsi sübutetmənin subyektivi kimi vəkilin əvvəlki hüquqi vəziyyətində heç bir dəyişiklik etmədi. (*Давлетов А. Право защитника собирать доказательства / А.Давлетов // Российская юстиция. 2003. N 7; Камышин В.А. Защитник как субъект собирания доказательств: желаемое и действительное / В.А.Камышин // Вестник ОГУ. 2005. N 3. С. 61 - 64; Икалов И.А. Роль защитника в процессе доказывания, при производстве расследования по уголовному делу / И.А.Икалов // Закон и право. 2004. N 11. С. 19 - 22.*)

Bu baxımdan 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsi də cinayət mühakimə icraatının inkvizisiya modelini tam dağıtmadı və tərəflərin çəkişməsi prinsipini tam bərkitmədi.

Ancaq qanunverici yenə də müdafiəçi-vəkilin hüquqlarını möhkəmlətməklə ədalət mühakiməsinin tərəflərin çəkişməsi ilə həyata keçirilməsinə dair vacib bir məsələdə inkişafa doğru bir addım atdı.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı ildən qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəlləsində (maddə 51) vəkilin sübut təqdim etmək hüququ yalnız bəyan olunurdu, lakin bu sübutların müstəqil şəkildə yığılması imkanı nəzərdə tutulmurdu.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, 14 iyul 2000-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsində qanunverici müdafiəçinin sübutların yığılması və təqdim edilməsi üzrə səlahiyyətlərini həyata keçirmə mexanizmini yaratmamışdır, bu isə nəticə etibarilə hüquq tətbiqində çoxsaylı hüquqi kolliziyaların yaranması ilə nəticələnir.

Belə ki, müdafiəçi üçün sübutların yığılma vasitələrini; əşyaların, sənədlərin, digər məlumatların alınması, şəxslərin onların razılığı ilə dindirilməsi, dövlət hakimiyyəti orqanlarından sənədlərin tələb edilməsi və s. müəyyən edən qanunverici bu hərəkətlərin dəqiq proseduru və sübutların möhkəmləndirilməsini, həmçinin onların müstəntiqə verilməsini və qiymətləndirmə kriteriyalarını tənzimləmir.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 124.1-ci maddəsinə əsasən məhkəmənin və ya cinayət prosesi tərəflərinin əldə etdiyi mötəbər dəlillər (məlumatlar, sənədlər, əşyalar) cinayət təqibi üzrə sübutlar hesab olunur. Bu maddənin məzmunundan görünür ki, təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisi də cinayət prosesi tərəfi olaraq sübut hesab olunan mötəbər dəlillər əldə edə bilər. Həmin Məcəllənin 143-cü maddəsində sübutların toplanma mexanizmi müəyyənləşdirilir. Həmin maddənin 2-ci bəndinə əsasən təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə cinayət prosesi tərəflərinin vəsatəti, yaxud öz təşəbbüsü ilə sübutların toplanması prosesində fiziki, hüquqi və vəzifəli şəxslərdən, habelə əməliyyat axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlardan cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən sənəd və əşyaları təqdim etməyi, yoxlama və təftişin keçirilməsini tələb etməyə haqlıdır. Göründüyü kimi, qanunverici təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən toplanan sübutların geniş dairəsini müəyyən edir və sübutların əldə edilməsi mexanizmini bu şəxslərin sübutları tələb hüququ ilə müəyyənləşdirir. Müdafiəçinin sübut toplaması isə həmin maddənin 3-cü bəndində bu qaydada nəzərdə tutulur: "Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət prosesində iştirak etmək üçün buraxılmış müdafiəçi hüquqi yardım göstərilməsi üçün sübutlar təqdim etməyə və məlumat toplamağa, o cümlədən fərdi şəxslərdən izahat almağa, həmçinin müxtəlif təşkilatlardan və birliklərdən arayış, xasiyyətnamə və digər sənədlər tələb etməyə haqlıdır". Göründüyü kimi,

müdafiəçinin sübut toplaması yalnız fərdi şəxslərdən həmin şəxslərin razılığı ilə izahat almaq, həmçinin arayış, xasiyyətnamə və digər sənədlər tələb etmək hüququ ilə məhdudlaşdırılır. Müdafiəçiyə əməliyyat axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlardan və sairə şəxslərdən cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən sənəd və əşyaların tələb edilməsi, yoxlama və təftişin keçirilməsini tələb etmək səlahiyyəti verilmir. Bunun üçün müdafiəçi prokuror, təhqiqatçı, müstəntiq qarşısında vəsatət qaldırılmalıdır və əgər onun vəsatəti təmin olunarsa, həmin şəxslər bu sübutları tələb edəcəklər. Bu mexanizm açıq aşkar cinayət mühakimə icraatının çəkişmə şəraitində müdafiəçi-vəkili "silahsız" qoyur və cinayət prosesində ittiham və müdafiə tərəfinin bərabərliyi prinsipinə uyğun deyil. Məhkəməyəqədərki istintaqın geniş imkanları ilə sübut yığıb silahlanan ittihamçı, təbii ki, cinayət mühakimə icraatında "silahsız" müdafiəçi-vəkilə bərabər yox, xeyli güzəştli vəziyyətdə olur. Həmçinin yuxarıda göstərilən normalar müdafiəçinin sübut toplamaq səlahiyyətinin həyata keçirilməsini prokurordan, müstəntiqdən, təhqiqatçıdan, məhkəmədən asılı etməklə onun işini çətinləşdirir, hətta bir çox hallarda imkansız edir.

Bütün bunlarla yanaşı müdafiəçi-vəkil sübutetmənin subyekti hesab olunur, belə ki o, qanunla müəyyən olunmuş qaydada sübutların toplanması, yoxlanılması və qiymətləndirilməsində iştirak edir.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 143.3-cü maddəsinə əsasən müdafiəçinin sübut toplayıb təqdim etmək səlahiyyətinə malik olması onu göstərir ki, müdafiəçinin təqdim etdiyi sübutetmə predmetinə aid olan həmin məlumatlar təhqiqatçı, prokuror, müstəntiq və ya məhkəmə tərəfindən mümkün hesab edilməklə iş əlavə edilməlidir (*Купнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н.М.Купнис. – М.: Юристъ, 1995. 128 с. С. 30 – 31. Купнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н.М.Купнис. – М.: Юристъ, 1995. 128 с. С. 30 – 31*).

Bu nəticə cinayət prosesində sübutlar nəzəriyyəsinin aşağıdakı kriteriyaları ilə də öz təsdiqini tapır:

Sübutlar yalnız müvafiq sübutetmə subyekti tərəfindən toplanıla bilər.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 92.9.5-ci və 143.3-cü maddəsi müdafiəçiyə birbaşa sübut toplamaq və təqdim etmək hüququ verir.

Bildiyimiz kimi sübutların toplanması və təqdim edilməsi sübutetmənin elementləridir. Şübhəsiz ki, vəkil həm ittiham tərəfinin, həm də müdafiə tərəfinin topladığı sübutların yoxlanılmasını və qiymətləndirilməsini də həyata keçirir. Müdafiə funksiyalarının həyata keçirilməsi çərçivəsində vəkil hüquqi yardım göstərdiyi şəxsin vəziyyətinə zərər verilməməsi üçün onda olan məlumatları yoxlayır və qiymətləndirir. Bundan əlavə qanun vəkilə şikayətlər, vəsatətlər qaldırmaqla onun fikrinə görə qanunun pozulması ilə əldə edilmiş sübutların sübutlar siyahısından çıxarılmasını tələb etmək, yəni ittiham tərəfinin əldə etdiyi sübutları tənqidi qiymətləndirmək hüququ verir. Bütün bunlar təsdiq edir ki, vəkil sübutetmənin bütün elementlərini reallaşdırmaqla sübutetmə prosesində iştirak edir (*Купнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н.М.Купнис. – М.: Юристъ, 1995. 128 с. С. 30 – 31*).

Hesab edirik ki, əgər vəkil müdafiəni öz üzərinə götürüb və vəkil qismində işə buraxılıbsa və ya müdafiəçi qismində təyin edilibsə, eyni zamanda cinayət işi üzrə icraatda iştirakını istisna edən hallar mövcud deyilsə, o, sübutetmənin subyekti olur.

Sübut müvafiq prosessual formada olmalı və lazımi mənbədə əks etdirilməlidir. Müdafiəçi tərəfindən toplanan sübutların mənbəyi Cinayət-Prosessual Məcəllənin 124.2.5-ci maddəsində göstərilən "digər sübutlardır." Həmin Məcəllənin 135.1-ci maddəsinə əsasən "digər sübutlar" o halda sübut kimi qəbul olunur ki, bu sənədlər özündə cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edə bilən məlumatları əks etdirsin. Bu sənədlərə müdafiəçinin dövlət orqanları, yerli özünüidarə orqanları, ictimai birliklər, təşkilatlardan aldığı arayışlar, xasiyyətnamələr, həmçinin fərdi şəxslərin izahatları aid edilir.

Sübut əhəmiyyəti kəsb etməsinə görə sənəd müəyyən tələblərə cavab verməlidir:

-sənəddə əks olunan məlumatlar cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb etməli;

- Şəxsdən (təşkilatdan) alınan sənədin məzmunu onun səlahiyyətlərinə uyğun olmalı və sənəddə zəruri rekvizitlər göstərməlidir;
- Vətəndaşdan alınan sənəddə vətəndaş haqqında və ondakı məlumatın mənbəyi haqqında məlumatlar əks olunmalıdır;
- Həmin sənədin iş materiallarına əlavə edilməsi proseduruna riayət olunmalıdır; (sorğu, müşayiətedici məktub, sənədi tələb etmənin, götürmənin qaydasına riayət olunması (*Власова Н.А. Уголовный процесс: Вопросы и ответы / Н.А.Власова. М., 2003. С. 75*).

Əgər sənəd göstərilən tələblərə cavab verirsə o sübut hesab oluna bilər.

Vəkilin fəaliyyətinin xüsusiyyəti və onun əsas funksiyası baxımından vəkil tərəfindən təqdim edilən sənəd iş üçün əhəmiyyətli olur, çünki bu sənədlər vəkilin hüquqlarını müdafiə etdiyi şəxsin təqsirsizliyinin müəyyən edilməsi, cəzasının yüngülləşdirilməsi, məsuliyyətdən azad edilməsi ilə və s. ilə bağlı toplanır və təqdim edilir.

Təcrübədə sənədlərin sübut qismində işə əlavə edilməsinin müəyyən olunmuş proseduru mövcuddur. "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Qanunun 15-ci maddəsi vəkilə fəaliyyət göstərdiyi vəkil qurumu vasitəsilə, əgər vəkil fərdi fəaliyyət göstərirsə öz adından dövlət və ictimai təşkilatlardan arayışlar, xasiyyətnamələr və digər sənədlər almaq hüququ verir. Bu sənədlər müvafiq vəsatətlə müstəntiqə və ya məhkəməyə təqdim edilir.

Əgər qanunun zəruri tələblərinə əməl olunmuşdursa, onda müstəntiqin və ya məhkəmənin həmin vəsatəti təmin etməməyə heç bir əsası olmur. Əgər vəkil tərəfindən təqdim olunan sənədlərin həqiqiliyinə şübhə yaranırsa, onda müstəntiq bu sənədlərin sübut kimi yoxlanılması üçün zəruri istintaq hərəkətləri aparmaq imkanından istifadə edir (sənədi təqdim edən şəxsi dindirir, ekspertiza təyin edir və sairə) (*Панько Н.К. Реализация функции защиты на досудебных стадиях производства по уголовному делу / Н.К. Панько // Адвокатская практика. 2002. N 3. С. 26*).

Sübut qanunvericilikdə sübutun əldə edilməsi üsulu kimi nəzərdə tutulan prosesual hərəkətin nəticəsi olaraq əldə edilməlidir. Sübutlar qanunda nəzərdə tutulmayan hərəkətlərin nəticəsi olaraq əldə edilə bilməz.

Cinayət-Prosesual Məcəllənin 143.1-ci maddəsinə əsasən sübutların toplanması ibtidai araşdırma və məhkəmə baxışı zamanı dindirmə, üzləşdirmə, götürmə, axtarış, baxış, ekspertiza, tanınmaya təqdim etmə və digər prosesual hərəkətlərlə həyata keçirilir. Təbii ki, vəkil müstəqil olaraq istintaq hərəkətlərini həyata keçirməklə sübut toplaya bilməz.

Lakin prosesual qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada müdafiəçi digər prosesual hərəkətləri həyata keçirib şəxslərin razılığı ilə onlardan izahat, dövlət orqanlarından, özünüidarə orqanlarından, ictimai birliklərdən və təşkilatlardan arayış, xasiyyətnamə və sair sənədləri ala bilər. Cinayət prosesinin subyektini və cinayət-prosesual sübut etmənin subyektini kimi müdafiəçi öz sübut etmə fəaliyyətini məhz bu qaydada həyata keçirir.

Cinayət-Prosesual Məcəllənin 143.3-cü maddəsində yuxarıda göstərilən prosesual hərəkətlər sübut toplama üsulu kimi nəzərdə tutulur.

Beləliklə, müdafiəçi tərəfindən toplanılan və təqdim edilən sübutlar mümkünlük tələblərinə cavab verir.

14 iyul 2000-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Yeni Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin qəbul edilməsi qanun cinayət-prosesual sübut etmənin subyektini kimi müdafiəçi-vəkilin statusunun müəyyənləşdirilməsinə yeni təkan verdi.

Lakin müdafiəçiyə verilən sübut toplamaq hüququ ona bu hüququ reallaşdırmağa imkan verən müvafiq təminatlarla möhkəmləndirilməmişdir.

Ona görə də hazırda bu problemin kompleks şəkildə öyrənilməsi ilə qanunvericiliyin cinayət işlərinin istintaqı zamanı müdafiəçinin fəaliyyətini tənzimləyən normalarının təkmilləşdirilməsi üzrə elmi əsaslandırılmış təkliflər və həmçinin müdafiəçi-vəkillər üçün sübutların toplanması, rəsmiləşdirilməsi və təqdim edilməsi üzrə tövsiyələr hazırlanması zəruridir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi (30 dekabr 1999-cu il, 787-İQ, "Digesta" nəşriyyatı, Bakı-2017)
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası (Cəfər Hacı Həsən oğlu Mövsümov, Bəhram Cəbrayıl oğlu Kərimov, Ərşad Hüsü oğlu Hüseynovun redaktəsi ilə, "DİGESTA" Bakı 2010)
4. " Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunu
5. "Müttəhimin müdafiə hüququnu təmin edən qanunların məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 1994-cü il 2 dekabr tarixli, 6 sayılı qərarı
6. Васильковский Е.В. Основные вопросы адвокатской этики // Традиции адвокатской этики: Избр. тр. Российских и французских адвокатов (XIX-начало XX в.). СПб., 2004, С. 287.)
7. (Давлетов А. Право защитника собирать доказательства / А.Давлетов // Российская юстиция. 2003. N 7; Камышин В.А. Защитник как субъект собирания доказательств: желаемое и действительное / В.А.Камышин // Вестник ОГУ. 2005. N 3. С. 61 - 64; Икалов И.А. Роль защитника в процессе доказывания, при производстве расследования по уголовному делу / И.А.Икалов // Закон и право. 2004. N 11. С. 19 - 22.)
8. (Кипнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н.М.Кипнис. – М.: Юристъ, 1995. 128 с. С. 30 – 31. Кипнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н.М.Кипнис. – М.: Юристъ, 1995. 128 с. С. 30 – 31.)
9. Власова Н.А. Уголовный процесс: Вопросы и ответы / Н.А.Власова. М., 2003. С. 75)
10. (Панько Н.К. Реализация функции защиты на досудебных стадиях производства по уголовному делу / Н.К. Панько // Адвокатская практика. 2002. N 3. С. 26).